

Başlarken...

Eğitim, hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm çocukların temel bir insan hakkıdır. Devletlerin her bir çocuk için erişilebilir, uyarlanabilir, kabul edilebilir nitelikte eğitim sağlama konusundaki yükümlülüğü bulunmaktadır.

Doğal afetler, silahlı çatışmalar gibi kriz durumlarında hak ve özgürlüklere erişimi en çok etkilenen grubu oluşturan çocukların eğitim hakkı da zarar görebilir. Bu hakkın ne kadar zarar göreceği krizin yaşandığı ülkede halihazırdaki eğitim sisteminin ve çocuk koruma mekanizmalarının ne kadar hak temelli işlediğiyle ve tüm bunlara ayrılan kaynak miktarıyla ilgilidir. UNICEF'e göre, dünyadaki 59.3 milyon okul çağındaki çocuğun %36'sı savaş ve şiddetten etkilenen ülkelerde yaşamaktadır. Ayrıca, her yıl 100 milyon çocuk eğitime devam etmelerini engelleyen doğal afetlerden etkilenmektedir.

Türkiye'de yaşanan 6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri'nde 14 milyon insanın yaşamakta olduğu 11 il etkilendi. Depremden etkilenen ve ağır hasarların yaşandığı 11 ilde 12 bin 550 okulda, 4 milyona yakın çocuk öğrenim görmekteydi.

2021-22 eğitim öğretim yılı verilerine göre depremin yaşandığı bu kentlerde 203 bin 483 çocuk eğitim dışında kalmıştı. 2022-23 eğitim-öğretim döneminde ise bu sayının devam zorunluluğunun kaldırılması, bir sonraki sınıfa otomatik kayıt gibi nedenlerden dolayı farklılaştığı düşünülmektedir. Ancak net ve resmi bir sayıya ulaşılmamaktadır. Ebeveynlerin depremle birlikte maruz kaldıkları travmatik yaşantılar nedeniyle çocuklarını -kayıtlı olsalar dahil- okula göndermek istemedikleri bilinmektedir. Ayrıca pek çok çocuk da bu süreçte

yıkılmamış olsa da okul binalarında kendilerini güvende hissetmedikleri için okula gitmemiştir.

Depremler sonrasında, 11 bin 738 derslikten oluşan 936 okul kullanılamaz hâle gelmiştir. Bu sebeple çocuklar çoğunlukla konteynerkentlerde, prefabrik okullarda ya da okullarda ikili eğitim sistemiyle eğitim görmek zorunda kalmışlardır. Depremlerin üzerinden on ay geçmiş olmasına karşın ancak kısa süreli dönemler için çözüm olabilecek bu yöntemlerin devam ediyor olması çocukların güvenli ve nitelikli eğitime erişime olan mesafesinin açılmasına yol açıyor.

Okullar çocuklar için bir sosyalleşme ile akran ve öğretmen desteğine erişebilme noktasında kritik bir öneme sahiptir. Yanı sıra deprem sonrası dönemde ise çocuklar için güçlü bir psikososyal destek işlevi görmektedir. Okullar çocukların eski rutinlerine -büyük yapısal değişiklikler olmadan önceki dönemdeki gibi- dönmeleri için önemli bir role sahiptir.

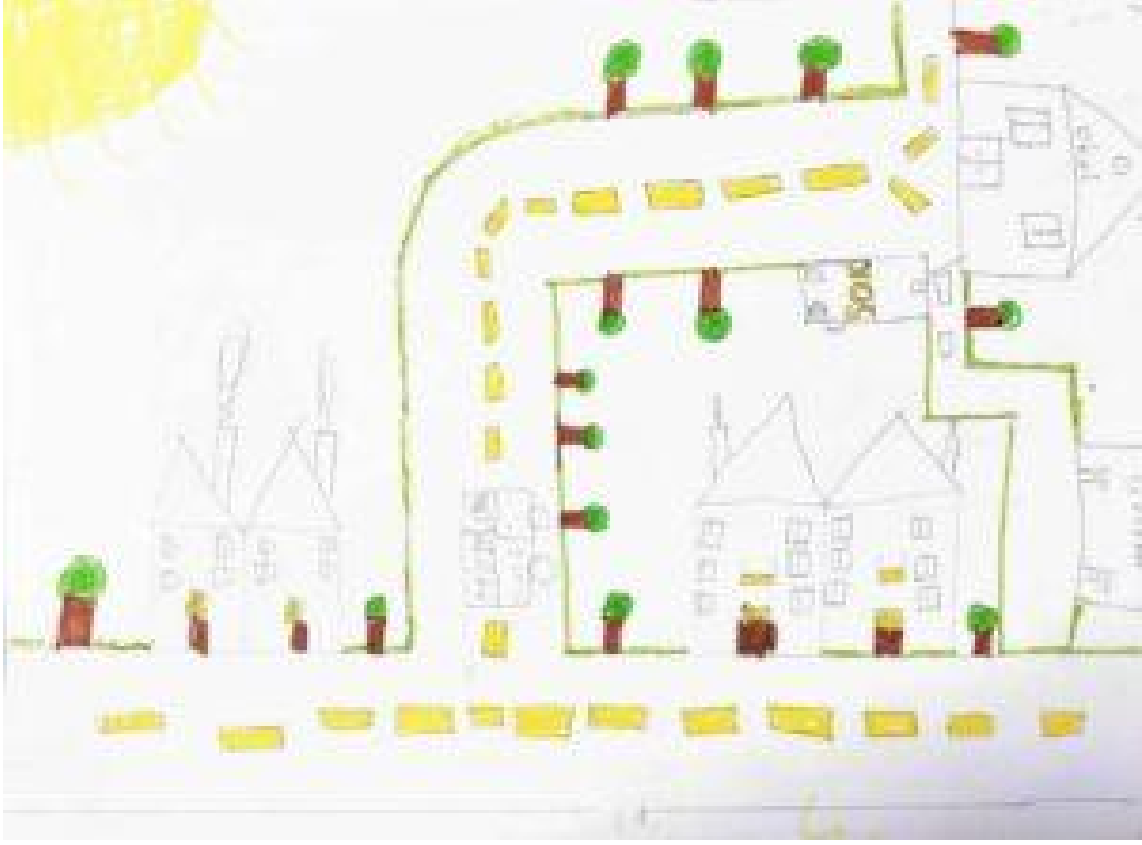
Ancak Türkiye’de ne yazık ki eğitim hakkı hala erişilmesi güç hak alanlarından biridir. Üst üste yaşanan pandemi, ekonomik kriz, iklim krizi nedeniyle yaşanan yangınlar, seller ve deprem gibi çoklu krizlerin yaşandığı bu süreçte çocukların eğitime erişimi çok daha fazla kısıtlanmıştır. Deprem öncesinde eğitim hakkından tam olarak yararlanamayan kesimlerde ise bu alandaki ihlaller daha da derinleşmiştir. Bu durumun ülke genelinde yaşanan eğitimdeki eşitsizliği artıracığı düşünülmektedir. Bunu önlemenin yolu deprem sonrasındaki durumu en gerçekçi bir şekilde ortaya koymak, buna ilişkin hak temelli politikalar yürütmek ve gerçekçi kaynak ayırmaktır.

Tüm dünyada kapitalizm ve neoliberal politikalar kıskacındaki eğitim sisteminin kendisi bir kriz halindeyken Türkiye’de de devletin, böylesi yaygın şekilde yaşanan depremin ardından çocukları odağa alarak etkili politika üretebilmesi elbette kolay değildi. Ancak yine de BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin tarafı olan Türkiye; her bir çocuğa BM Ekonomik Kültürel Sosyal Haklar Sözleşmesinde yer aldığı şekli ile eğitim hakkı yükümlülüklerini (eğitimin mevcudiyeti, erişilebilirliği, kabuledilebilirliği, uyarlanabilirliği) yerine getirmek durumunda.

Depremlerin 10. ayında yayınladığımız “6 Şubat Depremleri Çocuk Haklarını İzleme Bülteni II: Eğitim Hakkı” bülteni ile FİSA Çocuk Hakları Merkezi deprem öncesinde ve sonrasında çocukların eğitim hakkına erişimine ilişkin durum hakkında bilgi vermeyi; yaşanan hak ihlallerinin görünür kılınmasına katkı sağlamayı amaçlamıştır. Bu bültenin devletin eğitim hakkı yükümlülüğünü karşılayacak şekilde, çocuklar için parasız, bilimsel, demokratik ve erişilebilir bir eğitim çabalarına destek olmasını umuyoruz.

Bültende ele aldığımız konularla ilgili bizimle görüşlerini, bilgisini paylaşan kişi ve kurumlara sonsuz teşekkürler...

Depremden On Ay Sonra Çocukların Eğitim Hakkı

6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerinden 14 milyon insanın yaşamakta olduğu geniş bir bölge etkilendi. Depremden etkilenen ve ağır hasarların yaşandığı **11 ilde; 12 bin 550 okulda; 4 milyona yakın öğrenci eğitim görmekteydi.** Milli Eğitim Bakanlığı; Gaziantep, Osmaniye ve Adana'da 13 Mart itibariyle; Hatay ve Kahramanmaraş'ta kapalı olan ilçeler de dahil depremden etkilenen tüm il ve ilçelerde **24 Nisan itibariyle eğitim öğretime başladı.** *Fakat öğretmenler okullar açılrsa da devam zorunluluğunun olmaması, velilerin çocuklarını okul binalarına göndermek istememeleri, çocukların güvende hissedememeleri sebebiyle sınıflarda az sayıda öğrenci olduğunu aktarmışlardır.*

Deprem sonrası, **11 bin 738 derslikten oluşan 936 okul kullanılamaz hâle geldi.** Okulların yeniden inşasına yönelik planlamalar aktarılmış olsa da bu planlamanın şu an ne aşamada olduğuna dair bilgiye erişilememektedir. Adıyaman Eğitim-Sen'in verdiği bilgilere göre kullanılamaz hale gelen okullar sebebiyle kentteki birçok okul, sağlam okullarla birleştirilerek ikili eğitime geçmiş durumda. Bu birleştirme nedeniyle okulları değişen çocuklar eğer konteynerkentlerde ikamet etmiyorlarsa ne yazık ki ücretsiz servis sisteminden faydalanamıyor ve bu durum çocukların deprem sonrası yerleştirildiği- belki de evine çok uzak olan- okula sabah çok erken saatlerde gitmesine ya da akşam karanlığında dönmesine yol açıyor.

Depremi'nin üzerinden on ay ge'çmiş olmasına karşın yeni okulların ve onarım çalışmalarının tamamlanmamış olması sebebiyle konteynerkentlerde eğitim faaliyetleri devam ediyor. İletişim Başkanlığı'nın Kasım ayında paylaştığı bilgiye göre 7 kentte 1168 ğretmen, 19 bin 884 öğrenciye 728 konteyner sınıfta eğitim veriyor. Konteynerkentlerde eğitime devam edilmesi kiş mevsiminin gelmesiyle ısınma sorununu da beraberinde getiriyor. Çocukların bir kısmı konteynerkent dışındaki okullarda eğitim görüyor. Konteynerkentte kalan ve okulda eğitim gören çocuklar servislerle ücretsiz bir şekilde okullara taşınıyor.

Sınırlı barınma alanları, ulaşım, beslenme gibi temel gereksinimlerin henüz tamamen giderilmemiş olması eğitime erişimin önünde ciddi bir engel olarak karşımıza çıkıyor. Bu tür kriz durumlarında sağlıklı, güvenli ve nitelikli eğitim ortamı için; öğrencilerin, öğretmenlerin ve ailelerin ihtiyaçlarının gözetilmesi ve kalıcı çözümler üretilmesi önemli.

EĞİTİME DöNüş İÇİN ATILAN ADIMLAR

Eğitim Reformu Girişimi- Eğitim İzleme Raporu, 2023

MEB, depremin etkilerini azaltmak ve öğrencileri desteklemek amacıyla depremin ilk gününden itibaren çeşitli adımlar attı. Depremden etkilenen öğrenciler için devam zorunluluğu kaldırıldı. Sorumlu ders sayısına bakılmaksızın ortaöğretimdeki depremden etkilenen tüm öğrenciler sınıflarını geçtiler. Sonuç olarak, devamsızlık ve başarısızlık gibi nedenlerle öğrencilerin sınıf tekrarı yapması nlendi. Ayrıca, ikinci dönem sınavlarına girilmemesi durumunda ilk dönem notlarının geçerli olacağı, girildiği ve ancak ilk dönem notundan düşük sonuçlar alınması durumunda ise yine ilk dönem notunun değerlendirmeye alınacağı açıklandı. Ancak, devam zorunluluğunun olmaması, hasarsız ve açık okulların uzakta olması gibi çeşitli nedenlerle devamsızlık oranları özellikle ortaokul ve ortaöğretim kademelerinde yüksek seyretti. Deprem nedeniyle yaşadığı ilden göç etmek zorunda kalan çocuklar ise gittikleri ilde adres kaydı aranmaksızın eşdeğer okul türlerine nakillerini aldrabildiler. Ayrıca, zel ğretim kurumlarında burslu okuyan ğrenci oranı %3'ten %10'a yükseltilerek 33 bin 598 kontenjan yaratıldı ve bu kontenjan depremden etkilenen öğrencilere ayrıldı. MEB tarafından yapılan açıklamaya göre, öğrenciler özel ğretim kurumlarındaki burslu ğrenci kontenjanından 2023-24 eğitim-ğretim yılında da faydalanabilecekler. Deprem bölgesinde 8 ve 12. sınıflarda okuyan ve sınavlara hazırlanan öğrencilere öncelik verildi, sınav hazırlık yapılması amacıyla 3 bin 450 Destekleme ve Yetiştirme Kursu açıldı. Bu uygulama, 2023-24 eğitim-ğretim yılında da devam ediyor. Depremden etkilenen illerde okuyan ve 2023-24 eğitim-ğretim yılında lise ve niversiteye geçen öğrenciler için ek kontenjanlar sağlandı. 2022-23 eğitim-ğretim yılı sonunda LGS'ye giren ve depremden yoğun bir şekilde etkilenen dört il ve iki ilçede (Adıyaman, Hatay, Kahramanmaraş, Malatya ve Gaziantep'e bağlı İslahiye ve Nurdağı) yaşayan öğrenciler için tüm Türkiye'de sınavla ğrenci alan ortaöğretim kurumlarında şube başına ikişer kontenjan ayrıldı. Öğrenciler LGS kapsamında yapılan merkezi sınav puanlarıyla bu kontenjanları tercih edebildiler. Depremden etkilenen 11 il ile Sivas'ın Grn ilçesinde ikamet eden ve 2023'te YKS sınavına giren öğrenciler için deprem bölgesinde yer alan

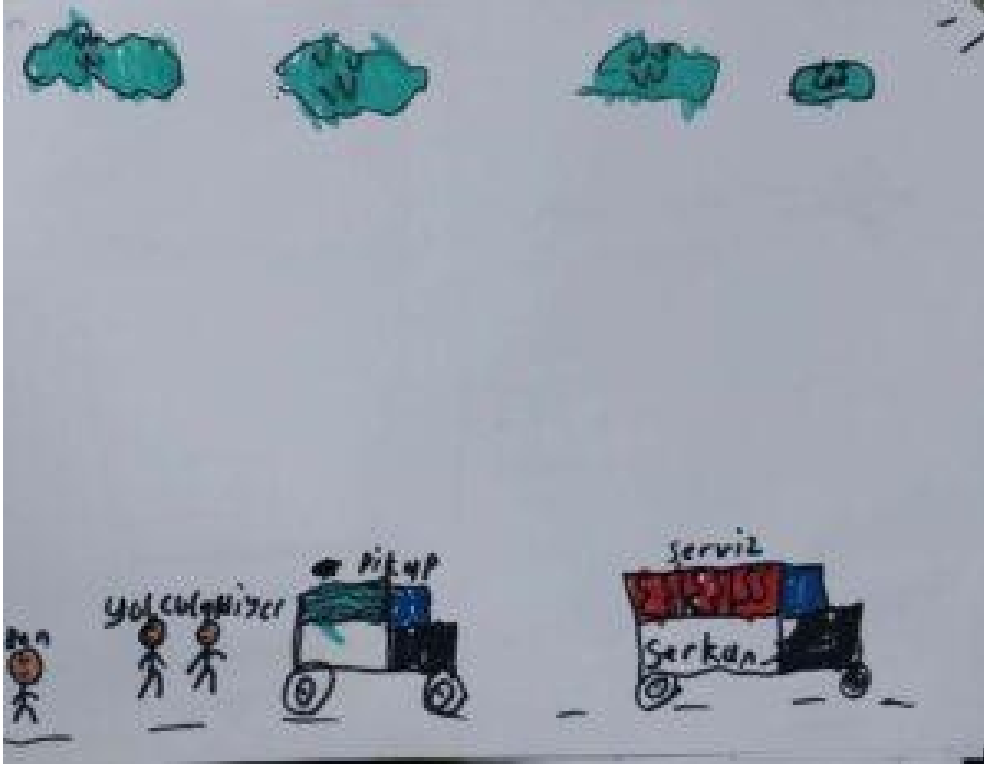
üniversitelerde %25 ek kontenjan ayrıldı. Devlet üniversitelerine ek olarak vakıf üniversitelerinde de program başına birer kontenjan ayrıldı. Ayrıca, İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumları Bursluluk Sınavı sonucunda burs alacak öğrenci sayısı 70 binden 100 bine yükseltildi. Artırılan 30 bin kontenjanın depremden etkilenen 11 ilde 2022-23 eğitim-öğretim yılının birinci dönemini tamamlayan öğrencilere ayrılması kararı verildi. MEB, deprem nedeniyle eğitimden uzak kalan ve akademik kayıplar yaşayan öğrencileri desteklemek amacıyla yaz okulları ve telafi programları planladı. 1 Ağustos-1 Eylül tarihleri arasında, depremden etkilenen 11 ilde, 2. sınıftan 12. sınıfa kadar öğrencilere yönelik destekleme ve yetiştirme kursları kapsamında yaz okulları düzenlendi. Ancak, öğretmenler ve sivil toplum çalışanları yaz okullarına katılım oranının düşük seviyede gerçekleştiğini vurguladılar. Gönüllülük esasına dayalı yaz okullarından sonra, 11 Eylül'de başlayan ve dört hafta süren zorunlu bir telafi programı hazırlandı.

PSİKOSOSYAL DESTEK PROGRAMLARI

Eğitim Reformu Girişimi- Eğitim İzleme Raporu, 2023

MEB, 10 Şubat 2023'te Psikososyal Destek Eylem Planı'nı açıkladı ve Psikososyal Destek Programları'na dair içerikleri sitesinde yayımladı.²³⁵ Depremden etkilenen öğrenci, öğretmen ve velileri kapsamayı amaçlayan programlar 11 binden fazla eğitim çalışanı tarafından yürütüldü. Psikolojik ilk yardım, deprem ve kayıp-yas, öğretmenlere ve çalışanlara yönelik psikoeğitim programlarını içeren programlardan 21 Mayıs 2023 itibarıyla 2 milyon 700 bin öğrenci ve veli faydalandı. 20 Temmuz 2023'te, MEB ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasında "Afet Bölgesi Eğitim Destek Programı İşbirliği Protokolü" imzalandı. Program kapsamında, depremden etkilenen 11 ilde yaşayan ebeveyn ve çocuklara yönelik "psikososyal destek, görsel sanatlar, spor, müzik ve bilişim alanlarında destek programları uygulanacak. "MEB ayrıca, ebeveynlerin iyi oluşlarını desteklemek amacıyla "Zorlayıcı Yaşam Olayları Sonrası Veli Psikoeğitim Programı" hazırladı. Program, "stres tepkilerinin farkındalığı, olumlu başa çıkma ve geleceğe yönelik iyimserlik" konularına yoğunlaşarak ebeveynlerin stres seviyelerinin azaltılmasını ve dayanıklılıklarının artırılmasını amaçlıyor. Kamu idaresi tarafından sağlanan psikososyal destek hizmetlerinin yanı sıra sivil toplum örgütleri de depremin ilk gününden beri depremden etkilenenlere psikososyal destek hizmetleri sunuyor. Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi (OCHA), tarafından güncellenen Türkiye Earthquake Response 3W platformunda, bölgede faaliyetlerine devam eden kurumların tamamlanmış veya devam eden çalışma alanları haritalandırıldı. Kamu idaresi ve sivil toplum örgütleri tarafından sürdürülen birçok proje olmasına rağmen saha çalışmaları psikososyal destek uygulamalarının yetersiz kaldığını ortaya koyuyor. EİR 2023 kapsamında odak grup toplantısında görüşülen öğretmenler, deprem bölgesinde öğrencilerin depremle ilgili yaşadıkları tedirginliği ve korkuyu sürekli olarak dile getirdiklerini belirtti. Ayrıca, aileler ve öğretmenler, hem kendileri hem de çocukları/öğrencileri için nasıl bir destek sunabileceklerini bilemiyorlar. Psikososyal destek vermek

için bölgeye gönüllü olarak gelenler, bir ya da iki haftalık sürelerde bölgede kaldılar.

Peki Ya Başka Kentlere Göç Etmek Zorunda Kalan Çocuklar?

Eski Millî Eğitim Bakanı Mahmut Özer, 21 Şubat tarihi itibarıyla deprem bölgesindeki illerden okul öncesi, ilkököl, ortaokul ve lise kademelerinde öğrenim gören toplam 202 bin 817 öğrencinin, talepleri doğrultusunda başka illere nakil olduklarını aktardı. Açıklamaya göre 71 farklı ile nakil işlemi gerçekleşmiştir. En fazla nakil olunan iller ise Ankara, Mersin ve Antalya'dır.

Özer'in 9 Mayıs 2023 tarihinde yaptığı açıklamaya göre ise deprem bölgesinden diğer illere nakil olan 72 bin 89 öğrencinin illerine geri döndüğünü söylemiştir. Ancak bu konuda yeterince güncel veri ulaşılabılır durumda değildir. Elbette önemli olan bu süreçte başka illerde ve başka okullarda eğitime devam eden çocukların neler yaşadıkları, hak ve özgürlüklerine erişim durumlarıdır... Ancak bu konuda kamu idaresi tarafından yeterince bilgi paylaşılmadığı gibi bu konuya odaklanan, bu konuda çalışma yürüten sivil toplum örgütü sayısı da sınırlı. Bunun nedeni elbette depremin çok geniş bir bölgede olmuş olması ve sivil toplumun mecburen kaynaklarını bu bölgeye yönlendirmesi. Tam bu noktada yerel yönetimlere önemli bir rol düştüğünü ancak ne yazık ki buna ilişkin yeterli çalışma yapılmadığını söylemek yanlış olmaz.

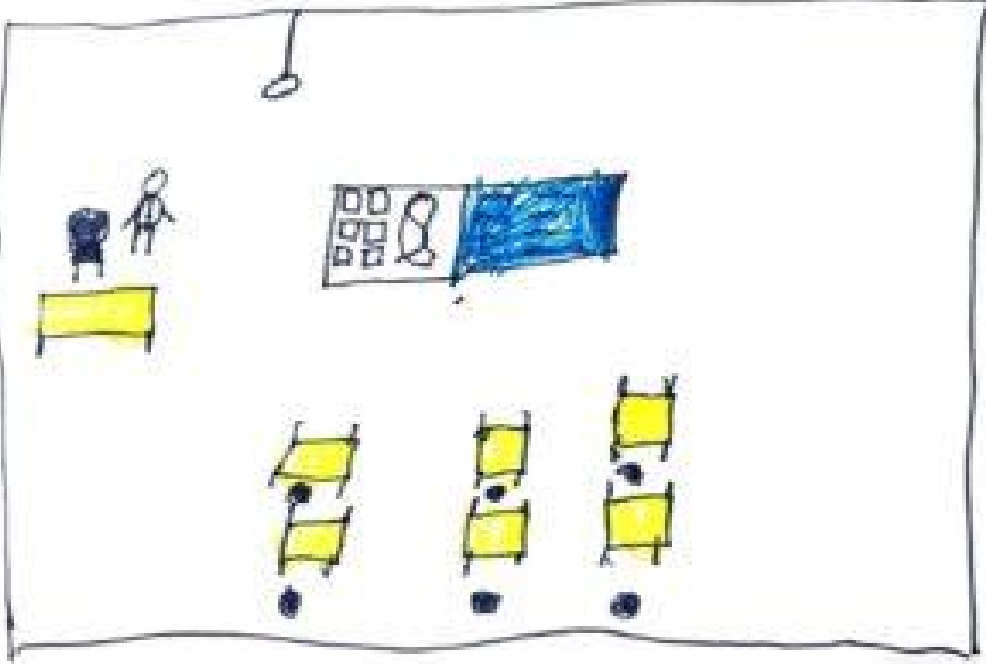
Deprem sonrasında başka kentlere göç etmek zorunda kalan çocuklara yönelik çalışma yürüten örgütlerden biri ise Ankara merkezli I-CHILD Uluslararası Çocuk Hakları Elçileri Derneği. Derneğin Kurucu Yönetim Kurulu Üyesi Zeynep Betül Demirses en fazla göç alan illerden biri olan Ankara'da edindikleri bilgileri ve gözlemlerini paylaştı.

6 ŞUBAT DEPREMLERİNDEN ETKİLENEREK ANKARA'YA GÖÇ EDEN ÇOCUKLAR

Zeynep Betül Demirses-I CHILD Uluslararası Çocuk Hakları Elçileri Derneği

Deprem sonrasında kaç çocuğun göç ettiğiyle ilgili yayınlanmış bir veri yoktur. Öte yandan, Türkiye genelindeki çocuk (0-17 yaş) nüfusunun yüzde 21,3'ü (4 milyon 805 bin 937 çocuk) depremden etkilenen 11 ilde yaşamaktadır. Ankara'ya göç eden çocuk sayısı resmi olarak açıklanmamış olmakla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı deprem illerinden 33 bin 142 öğrenci naklinin Ankara'ya gerçekleştirildiğini paylaşmıştır. Depremde hayatını kaybeden ve depremden etkilenen çocuklara ilişkin kapsamlı bir soru önergesi verilmiş ancak bu önergeye cevap alınmamıştır. Mart ayındaki UNICEF'in Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na referansla açıkladığı verilere göre depremden sonra 1.915 refakatsiz çocuk tespit edilmiş ve bunların 1.661'i aileleriyle yeniden bir araya getirilmiştir. Depremin ardından, bireysel olarak ya da aileleriyle birlikte koruma altına alınan 156 çocukla bir anket gerçekleştirilmiştir. Anket, çocukların barınma, beslenme, güvenlik, sağlık, eğitim ve oyun gibi çeşitli temel konulardaki memnuniyetlerini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Depremi takip eden ilk 45 gün içinde 117 çocuktan alınan yanıtlar, barınma ihtiyaçlarının yeterince karşılandığını göstermiştir. Ayrıca, 101 katılımcı beslenme ihtiyaçlarının karşılandığını, 157 katılımcı sağlanan güvenlik önlemlerinden memnun olduklarını, 133 katılımcı sağlık ihtiyaçlarının yeterli düzeyde karşılandığını, 95 katılımcı eğitim ihtiyaçlarının tatmin edici düzeyde desteklendiğini ve 74 katılımcı da oyun ihtiyaçlarının karşılandığını belirtmiştir. ICHILD'ın çocuklara yönelik yapmış olduğu anket çalışması, şu sonuçları göstermektedir: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, diğer kamu kurumlarıyla birlikte Ankara'ya taşınan ailelere ve çocuklara aktif olarak güçlü bir psikolojik destek sunmaktadır. İlgili çocuklardan alınan geri bildirimlere göre, psikologların çabalarının ve akran desteğinin depremin psikolojik etkisini en aza indirmede etkili olduğu açıktır. Depremden kurtulan çocukların %49,3'ü doğrudan psikolojik destek almayı tercih ederken, %49,7'si akranları ve aileleri aracılığıyla destek almayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca, çocukların %61'i bir psikolog aracılığıyla psikolojik desteğe eriştiğini belirtirken, %39'u akranlarından ve ailesinden destek aldığını

ifade etmiştir. Depremden sonraki 8 aylık dönemde, çocukların %16'sı hem akran hem de uzman desteği almalarına rağmen psikolojik ve duygusal durumlarında olumlu bir gelişme olmadığını belirtmiştir. Bu çocuklar arasında en sık bildirilen zorluklar arasında uyku sorunları, odaklanma güçlükleri ve yüksek sese karşı artan rahatsızlık yer almaktadır.

ÇOKLU KRİZLERDE ÇOKLU EŞİTSİZLİKLER BAĞLAMINDA:

EĞİTİM HAKKI

Hazırlayanlar: Fatoş Kaytan, Göktan Yıldırım, Zühal Gezicier/ Katkı Veren: Sergen Gül

Yetişkin dünyası; gün geçtikçe tek, tekilli ve tekçi bir yapıya evrilmektedir. Bu dünyada çocuk ve çocukluk algısı genellikle 'pasif, insansızlaştırılan, birey olarak tanınmayan' bir perspektiften ele alınmaktadır. Çocukğu sömürülmeye, görmezden gelinmeye ve öznel olma hali kabul edilmeyen bu çerçevenin içine hapsetmektir. Ancak çocukluk, heterojen bir deneyimdir ve bu tek tip algı, farklı kültürlerden, kimliklerden ve yaşam koşullarından gelen çocukları göz ardı etmektedir. Çarpık çocuk algısına sahip olan sistemin kesişimsel ayrımcılık riski altındaki -örneğin Dom, Abdal, Roman, Kürt, anadili Türkçe olmayan, mülteci, kız, LGBTİ+ çocukların- varlığını kabul etmemektedir. Bu nedenle, bu çocukların ihtiyaçlarına duyarsız kalmaktadır. Teklik üzerine kurgulu yaklaşım ise kesişimsel ayrımcılık riski altındaki çocukların ihtiyaçlarını görmemekte ve özellikle krizlerin yaşandığı dönemlerde bu çocukların yokluğu üzerinden bir yaklaşım eğilimine yönelmektedir.

Çoklu Krizlerin Karşısında Görünmezleştirilme Örneği: Şubat 2023 Depremleri Sonrası Eğitim Hakkına Erişimde Domlar, Abdallar, Romanlar...

6 Şubat 2023'te başlayan depremler zinciri sonrasında Gaziantep, Kahramanmaraş, Hatay, Malatya, Adıyaman başta olmak üzere birçok kentte çok derin etkilere neden olan yıkımlar yaşandı ve yaşamı tamamen etkileyen kayıplara neden oldu. Yıkımların yaşandığı bölge; birçok inançtan, kimlikten insanın bir arada yaşadığı kozmopolit yapıya sahiptir. Son on yılda yaşanan yoğun göçler ve yine küresel bir kriz olan COVID-19 pandemisinden de etkilenmiş bir bölgedir. Krizlerin kesiştiği bu topraklar bir yönü ile de farklı ihtiyaçları olan birçok çocuğa da ev sahipliği yapmaktadır. Bu çok kültürlü coğrafyanın ev sahibi olanların içerisinde yoksulluğun en keskin sınırlarında yaşam mücadelesi veren Türkiyeli ve Suriyeli Dom, Abdal ve Rom (Roman gruplar) çocuklar da yer almaktadır. Ve krizlerin getirdiği zorlukların dışında mücadele etmek zorunda kaldıkları kronikleşen sorunlar bulunmaktadır. Krizlerin ardından, bu kronikleşen sorunlar ortadan kalkmış veya form değiştirerek yeniden türetilmemiş gibi bir yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. Şubat depremlerinin etkilerine bakarken meseleyi daha iyi anlamak için öncelikle deprem öncesi var olana bakmak gerekmektedir. Keza yine kriz zamanlarında kronikleşen bu sorunun farklı formlarıyla karşımıza çıkacağı gerçeğini unutmamak gerekmektedir. Bu söz konusu kronikleşen sorunlara küçük bir göz gezdirdiğimize karşımıza çıkan tablo şu şekildedir; Roman, Dom ve Abdal çocukların aileleriyle birlikte mevsimlik işçi olarak çalışmaları, sürekli tek bir ikamet adreslerinde kalmıyor olmaları, adrese dayalı sistemden kaynaklı olarak okul kayıt süreçlerinde çoğu zaman sorun yaşamaları; atık madde/ hurda toplama veya mevsimlik tarım işçiliği gibi ağır gündelik işlerde çalışmaları, sağlıklı ve güvenli barınma alanlarına sahip olmamaları, temiz ve sağlıklı bir çevrede kendilerine geliştirme şanslarının bulunmaması, yeterli besine erişememeleri gibi birbirini besleyen ve çok boyutlu sorunlar zinciriyle karşılaşmaktayız. Deprem öncesi süreçte de Roman, Dom ve Abdal çocuklar için 'eğitime devam etme' aralıksız okula gitmek anlamına gelmemekteydi. Devamsızlık yapmadan okula devam etme durumu istisna bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim sisteminde yer alan aktörlerin zihinlerdeki olumsuz 'Çingene' algısıyla örülü önyargı ve ayrımcı davranışlar; akran zorbalığı ile birleşince Dom, Abdal ve Roman çocuklar için 'Antigypsyism' yani 'Çingene karşıtlığı, ayrımcılığı' üretildiği alanlar olmaktan öteye gidememektedir..

Eşit Görünen Her Zaman Eşit mi?

6 Şubat 2023 ile beraber başlayan afet süreci ve sonrasındaki akut müdahaleler sürecinde toplumun birçok kesimini derinden etkileyen bir tablo oluşmuştur. Akut dönemde farklı toplumsal kesimlerin sadece ortaklaşan sorunları görünür iken ilerleyen günler gösterdi ki bazı gruplar için yaşananlar daha derin etkiler bırakmıştır. Temel insan haklarına erişimin daha da zorlaştığı ve ayrımcılık riski trendlerine yeni başlık eklenerek yükseliş trendleri yaşanmaktadır. Ayrımcılık riski ile yoksulluk halinin birleştiği gruplara mensup çocuklar için bu tür krizlerde felaketin ani etkileriyle beraber önceden var olan eşitsizliklerin şiddetlenmesi ile de boğuşma hali yaşanmaktadır. Kriz dönemlerinde kapsayıcı olmayan yaklaşımlar; ayrımcılık riski altındaki çocuklar için eğitime erişim başta olmak üzere temel insan haklarına tümüne erişimde kötüleşen ve görünmezleşmeye neden olan bir ayrımcılık döngüsü yaratmaktadır. Örneğin deprem öncesi kentin çeper mahallelerinde yaşayanların, deprem sonrası oluşan ortak yaşam alanlarında (Çadırkentler, Konteynerkentler vb.) kendilerine yine yer bulamaması durumunu görmekteyiz. Dom, Abdal, Roman gruplar, mülteciler başta olmak üzere deprem sonrası süreçte kendi imkanlarıyla insan onuruna uygun olmayan informal barınma alanlarını oluşturmak zorunda kaldılar. Grupların, sağlık ve eğitim hakkı kapsamında sunulan hizmetlere erişiminin gözetildiğinden bahsedilmesi mümkün değildir. Kendi imkanlarıyla informal çadırlarda yaşayan Dom/ Abdal / Roman çocuklar için bazı dönemler kısıtlı da olsa okula gitme hali depremlerle beraber yerini okul binalarını dahi

görememeye bırakmıştır. Uğradıkları sistematik ayrımcılık nedeniyle yoksulluk yaşayan grupların özgün durumları veya çocuk yoksulluğunun deprem sonrası artış göstermesini önleme yöntemlerinin olmaması başlı başına bir eşitsizlik hali yaratmaktadır. Örnek olarak yapılan bir araştırmada depremle beraber ciddi gelir kaybı yaşayan Roman, Dom ve Abdal çocuklar temel ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğu salt bakım verenlerine yüklenmiştir. Kamu tarafından kimliklerine özgü bir yoksulluk hali içinde olan bu gruplar için herhangi bir adım atılmamıştır.

Haklara Eşit Erişim İçin Ne Yapılmalı?

UNESCO kapsayıcı eğitimi "Kapsayıcı eğitim, tüm öğrenenlerin, kültürlerin ve toplulukların farklı gereksinimlerine, öğrenmeye katılımı artırarak ve eğitim sisteminin içindeki ayrımcılığı azaltarak yanıt verme sürecidir. Bu süreç, öğrenme çağındaki tüm çocukları içeren ortak vizyonu ve tüm çocukları eğitmenin devletlerin sorumluluğu olduğu inancıyla içerik, yaklaşım, yapı ve stratejiler konusunda yapılması önemli olan değişiklikleri kapsar." şeklinde tanımlamaktadır. Kapsayıcı eğitim toplumsal tabakalaşma, sınıf, yaş, cinsiyet, cinsel yönelim, din, dil, ırk, etnisite gibi ayrımları ortadan kaldırarak okul içerisindeki, eğitim sisteminde eşitsizlikleri en aza indirmesi halindedir. Tüm çocukları eğitim sisteminin bir öznesi olarak görme ve bütüncül bir yaklaşım iddiasındadır. Krizlerin sonrasında yeniden inşa süreçlerinde eğitim hakkının herkes için erişilebilir kılınmasının yolu ise farklılaşan ihtiyaçları görmekten geçmektedir. Roman/ Dom/ Abdal/ Mülteci/ Kürt/ anadili farklı olan çocukların eğitime erişimi eşit bir şekilde sağlaması için ayrımcılık yasağının herhangi bir krizle beraber rafa kalkamayacağını ve Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin çekincesiz bir şekilde uygulanması gerektiğini unutmamamız gerekmektedir. Eşitsizliklerin bir gün önce başlamış olduğu gibi bir yaklaşım yerine birçok çocuğun kronikleşen engellerle mücadele ettiği; sorunların veya hak öznesi çocukların doğrudan kendisinin varlığının görmezden gelinemeyeceği gerçeği üzerinden çözümler üretilmelidir. Çözümün inşasında çocukların özne olarak katılabileceği alanların açılması ve inşa edilmesi gerekmektedir.

SAHADAN SESLER

"Çocuklar da Biliyor!"

İlke Cambazoğlu ve Naim Aktan/ FİSA Çocuk Hakları Merkezi Saha Uzmanları

Adıyaman'da Haziran ayından beri çocuklarla sanat, medya ve futbol atölyeleri yürütüyoruz. Atölyeler yanında bireysel psikolojik danışmanlık görüşmelerini de sürdürüyoruz. Bir psikolog ve bir sosyolog (saha uzmanı) olarak birçok ebeveyn ve çocukla tanışma, kendi deneyimlerini ve taleplerini dinleme fırsatımız oldu. Çocuklar ve yetişkinlerin halen devam eden afet sonrası zorluklardan farklı düzeylerde etkilendiklerini ve bu durumun farklı talepleri doğurduğunu gördük. Eğitim hakkına erişime yönelik kendi gözlemlerimize yer vermeden evvel çocukların taleplerine ve tespit ettikleri sorunlara yer vermeyi kıymetli buluyoruz. Eğitim sisteminin doğrudan etkilediği özneler olan çocukların görüşlerinin eğitim politikalarını yönlendirmesi ve politika yapıcıların çocukları birincil muhatap olarak alması çocukların haklarına erişimlerinin yolunu açacak ve kalıcı, sürdürülebilir, kapsayıcı politikaların oluşmasını sağlayacaktır. Bu nedenle, çocuk haklarını ve çocukları etkileyen politikalara dair talepleri çocuklarda, eğitim hakkına erişime dair izlenimlerimizi çocuklarla yaptığımız atölyelerden başlayarak ele alıyoruz. Yıkımların devam ettiği, yerinde dönüşüm sürecinin insanları kaygılandırarak denli yavaş ilerlediği Adıyaman'da, 6-18 yaş arası çocuklarla eğitim hakkını konuşmaya okula gidiş yollarını tartışarak, okula nasıl ulaştıklarına dair yazı veya çizimlerle gözlemlerini aktarmalarına alan açarak başladık. "Enkazlar kaldırılсын artık" dediler. Yalnız eğitim süreci için değil, çocuklar kentte yeniden ve yeniden bu manzaraya tanıklık etmek istemedikleri için... Çocuklar okula ve şehir merkezine ulaşımında yaşadıkları zorluklardan bahsetti. Örneğin, iki çocuğun eski okullarına ulaşamadığını ve servis de sağlanmadığı için istemedikleri bir okula kayıtlarını aldırarak kaldıklarını, üç çocuğun yine servis sıkıntısı nedeniyle kaldıkları konteynerkentten az hasarlı evlerine geçerek ulaşım sağladıklarını, bu nedenle 23 Kasım'da yaşanan ilki Adıyaman merkezli 5.3 ve 4.5 büyüklüğündeki iki depreme evde yakalandıklarını öğrendik. Bunlar yalnızca atölyelerde karşılaştığımız birer örnekti. "Konteynerkentlerde ve çadırlarda yaşayanlara ulaşım ücretsiz olsun. Depremzede kartı gibi bir şey verilsin ve bu kartla hem ulaşım hem de Adıyaman'daki tarihi yerleri ziyaret ücretsiz olsun" dendi. Çocuklar yol çalışmalarının tamamlanmadığı kentteki tümseklerden, dökülen asfalt ile arasında seviye farkı oluşan ya da açıkta kalan logar kapaklarının oluşturduğu kaza risklerinden ve yapılan kazalardan bahsettiler. Çocuklar ulaşımına çoğunlukla annelerinin veya aileden bir kadının eşlik ettiğini söyledi. Okuldaki aktörlerden bahsederken "sınıf annesi"nin ortaya atılması üzerine "sınıf babası neden yok?" diye sordu bir çocuk. Babaların çocukların eğitim süreçlerine dahiliyeti üzerine kadınlardan ve çocuklardan duyduğumuz eksiklikle bu soruyu da atölyedeki kartona ve aklımıza not ettik. Okul yolunu kat edip ulaşılan okulun mimarisine dair de çocukların önerileri vardı. Sığınaklar bunlardan biriydi. Kimi okullarında olduğunu kimi de ihtiyaç duyduğunu paylaştı. Ebeveynlerin henüz deprem kaygısını üzerlerinden atamadığı kentte, çocukların kaygılarının yalnız kendi deneyimlerinden değil, çevrelerinden beslendiğini gördük, görmeye devam ediyoruz. Depremden ardından geçen dönemde artan devamsızlığın, çocukların şu anda da okul binasına dair kaygılarının temel sebeplerinden ikisinin çocuklara ve ailelere sağlanan psikososyal desteğin eksikliği ve güçlendirme çalışmalarına yönelik güven eksikliği olduğunu anladık. Okul çevresinde, çocuklar okulun içindeyken devam eden yıkımların gürültüsü, yarattığı sarsıntı ve toz da çocukların şikayetçi olduğu bir ihmaldi. Çocuklardan biri okulun yanındaki bina yıkılırken "sınıfta herkes çığlık atmaya başladı, çok

korktuk. Neden biz okuldayken yıkıyorlar, okul sonrasında veya hafta sonu yıkamazlar mı?" diye sordu. Habersiz yıkımların tetiklediği travmaların da çocukların okula adaptasyon sürecini ve konteyner yaşamına ayak uydurmalarını zora soktuğunu görüyoruz. Okul kıyafetlerinden kaynak kitaplara erişime kadar birçok sorunu da çocuklar gündeme getirdi. 21 m2'lik konteyner içinde çalışma alanı yaratamadıkları için yaşam alanlarında kurulacak sessiz ve 7/24 açık olacak bir kütüphane ihtiyacının altı özellikle çizildi. Dershaneye gidemeyen, okul dışı ek dersi karşılayamayan çocuklar, "DYK (Destekleme ve Yetiştirme Kursları) geri getirilsin, okullar ders çalışmamız için 2-3 saat daha açık tutulsun" dedi. Çocuklar, yeni gelen öğretmenlerin çocukları tanıma fırsatı olmadan, şehre, okula alışmadan göreve başladığını, öyle olunca yalnızca, "dersleri iyi olanlara güvendiklerini diğerlerine güvenmediklerini" söyleyerek öğretmenlerin "eşit ve adil davranmasını, daha ilgili olmalarını" istediklerini söylediler. Öğretmenlerin, desteklenmesi, yeni gelen öğretmenlerin oryantasyon süreçlerinin sağlanması gerekliliği çocukların anlatımlarından çıkardığımız en önemli gözlemler arasındaydı. "Rehberlik dersi her kademede devam etsin, ihtiyacımız oluyor. Rehber öğretmene daha kolay ulaşıyorduk danışmak isterdik" dedi çocuklar. Öğretmenlerin, müdür ve müdür yardımcılarının öğrencileri "ders notuyla ve yok yazmayla tehdit etmemesinin" altı özellikle çizildi. 70'in altının kalma notu olması, devamsızlıktan kalınmasının öğrenciler üzerinde yarattığı baskı, ebeveynlerin ve öğretmenlerin de bu baskıyı artırmaları çocukların iletmediği en önemli şikayetlerdendi; "kalma sistemi kaldırılmalı" dendi. "7. ve 8. Sınıfların sabahçı olmasının" ise "ders çalışmaya zaman kaldığı için iyi bir örnek" olduğu konuşuldu. Beraber çalıştığımız çocuklar içinde okula gönderilmeyen, ailesi veya çevresi tarafından engellenen bir çocuk yoktu. Hafta sonları veya okul sonrasında çalışan çocuklar ise deprem sonrası yoksullaşan Adıyaman'ın bir gerçeği. Bizim çalıştığımız çocuklar içinde olmasa da kız çocuklarının çeşitli nedenlerle okuldan alıkonulduğunu biliyoruz. Çocuklar da biliyor. 11 yaşında bir kız çocuğunun, kız çocuklarının eğitime erişiminin engellenmesine dair çizdiği resimle, bunun eskilerden kalması temennisiyle bitiriyoruz yazımızı. Çocuk haklarını konuşmaya yönelik farklı yaş gruplarıyla yaptığımız atölyelerde çocukların çocuk haklarını daha önce duymadığını öğrenmiştik. On üç yaşındaki bir çocuk ise şöyle özetledi, "çocuk hakları unutulmuş haklardır". Çocuk haklarını unutturmayan çocukların taleplerinin de görünür olması umuduyla...

"Eğitmcilerin Psikososyal Destek Alamaması Eğitimin Niteliğine Yansıyor"

Kesra Okumuş- Öğretmen ve Aktivist/ Hatay

6 Şubat itibari ile Hatay'da bulunuyorum. Akut dönem bittikten sonra özellikle Mayıs ve Haziran aylarında geçici barınma alanlarında kurulan geçici eğitim alanları oluşturuldu. Çoğunlukla haftada iki gün gibi kısıtlı bir sürede çocuklar eğitime erişebildi. Gönüllülük çalışmaları olduğundan bu durum sürdürülebilir değildi.

Eylül ayında okulların resmi olarak başlamasıyla eğitime erişimde birçok sorunla karşılaşıldı. Öncelikle eğitim kurumlarının birçoğu hasar aldığından dolayı genellikle geçici barınma alanları olan çadırkentler ve çoğunlukla konteynerkentlerde geçici eğitim alanları oluşturuldu. Sağlam olan okul binaları farklı kamu kurumları tarafından eğitim kurumları dışında kullanılmaya başlandı. Bir diğer yöntemde binaları yıkılan okul sakinleri başka okullara

nakledildi. Bir okula birden fazla okul sakini yerleştirildi. Sabahları bir okul öğleden sonra başka okul eğitim görüyor. Özel eğitim okullarında da durum aynı şekilde devam ediyor. Mahalleleri ve okulları birden değişen çocukların okullara erişimi zorlaştı. Birçok aile çocukların okullarına gidiş gelişi rahat olsun diye konteynerkente gitmediklerini bildirdiler. Evde birden fazla çocuk varsa (ilkokul, lise) özellikle yaşı büyük olan çocuklar kendi çabaları ile okula gitmeye çalışıyorlar. Toplu ulaşım hala düzenli ve sık aralıklarla devam etmezken, aracı olmayan ebeveynler çocukları otostopla okula bırakıyorlar. Okul servis ücretleri epey pahalı olduğundan birçok aile bu ücreti karşılayamıyor. Özellikle özel eğitim okullarında ilk aylarda servisle ilgili sorunlarla karşılaşıldığından dolayı, çocuklar düzenli olarak eğitime erişemediler.

Afet sonrası psikososyal destek mekanizmaları Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı ve sahada bulunan sivil toplum örgütleri tarafından yapılmaya çalışıldı. Çoğunlukla bu destekler konteynerkentlerde devam etti ve yeterli personel olmadığından yeterince destek mekanizmaları oluşturulamadı. Özellikle okula başlarken psikososyal destek çalışmaları ne çocuklar ne de öğretmenler için yapıldı. Bugünlerde hala enkaz kaldırma çalışmaları devam ediyor. Çocuklar her gün iş makinelerinin, enkazların arasında, bozuk yollardan, havadaki asbesti soluyarak okula gitmeye çalışıyor. Havalanın soğumasıyla birlikte barınma alanlarına yönelik herhangi bir önlem alınmadığı için yaşadıkları alanlarda da fiziksel sorunlarla karşılaşmaya devam ediyorlar. Okullarda psikososyal destek çalışmalarına yer verilmiyor. Ağustos ayında gençlerle yaptığımız odak grup görüşmelerinde çok fazla konu eksiklerinin olduğunu paylaştılar. Önceki senelerde pandemiden dolayı eğitime erişimde aksaklık yaşandığından şimdi ise depremden dolayı okula gidemediklerini söylediler. Özellikle sınava hazırlanan bir grup stres altında olduklarını, konu eksiklerinin fazla olduğunu ve yaşanan maddi kayıplardan dolayı herhangi bir kurs ya da dersane desteği alamayacakları için tüm sorumluluğunun kendi üstlerinde olduğunu paylaştılar.

Öğretmenler için de birçok sorun mevcut. Barınacakları alan olarak toplu bir konteynerkent gösterildiği için, okula erişimde problem yaşıyorlar. Hatay genelinde ulaşım problemi olduğundan dolayı her gün okula gidiş gelişlerde sorun yaşıyorlar. Öğretmenlerin çoğu depremzede olduğundan dolayı her güne çözülmesi gereken problemlerle başlıyorlar. Eğitimciler düzenli olarak psikososyal destek alamadıklarından dolayı yaşadıkları sorunlar eğitimin niteliğine de yansıyor. Öğretmen kendi ihtiyaçlarına cevap veremezken çocukların ihtiyaçlarına alan tutmakta zorlanacaktır.

"Servisler Güvenlik Sorunu Yaratıyor"

Öğretmen/ Adıyaman

6 Şubat Depremlerinden sonra özellikle Hatay, Kahramanmaraş, Malatya ve Adıyaman'da; insanların barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarından sonra belki de en önemli ihtiyaçları eğitim oldu. Adıyaman'ın tüm ilçelerinde 24 Nisan'da eğitim öğretim başladı. Adıyaman Eğitim-Sen olarak bizlerin de okulların bir an evvel açılmasına dair bir talebimiz vardı. Çünkü okullar hayatın normalleşmesini sağlayan en önemli unsurlardan biri. Çocuklar okula gittiklerinde; arkadaşlarını ve öğretmenlerini gördüklerinde, hayatın normalleştiğine dair bir mesaj alırlar. Ama bunun için elbette yeteri kadar altyapının kurulmuş olması gerekiyor.

Eylül ayında yeni öğretim yılı ile birlikte okullar açıldığında Milli Eğitim Bakanlığı ikili eğitime geçti. Aynı okulda iki okul sabah ve öğleden sonra eğitim görmeye başladı. Bu durum saat uygulaması değişikliği yapılmadığı için çocukların sabah çok erken saatlerde okula gitmesine, çok geç saatte de çıkmasına yol açtı. Bu durum özellikle deprem yaşamış çocuklar için, pedagojik açıdan baktığımızda ciddi bir dezavantaj. Aslında Türkiye’de zaten deprem öncesinde de eğitim, eşitsizlikler üzerine kuruluydu ama depremin ardından bu bölgelerde diğer kentlere göre eşitsizlik, fark daha da açılmaya başladı. Devlet okulları yıkıldığı için başka bir okula gitmek zorunda kalan çocuklar için servis desteği sağladı fakat bu beraberinde ulaşım ve ulaşımında güvenilirlik noktasında yeni sorunlar ortaya çıkardı.

Devlet, çocukları yıkılmış veya hasar almış olan kullanılamaz haldeki eski okullarının önünden servis araçlarına alıyor. Servisi ordan kaldırıyor ve yeni okuluna götürüyor. Eski okulunu her gün görmesi travmasını çağrıştıran ve uyumu zorlaştıran en önemli unsurlardan biri oluyor. Adıyaman’da konteynerkentler genelde dış mahallelere yapıldı. Ve o mahallelerdeki okulların sınıf mevcutları arttırıldı. Bir de konteynerkentlere prefabrik okullar yapıldı. Ama ne kadar sağlıklı olduğu tartışılır çünkü aslında konteynerlerin yaşam alanlarına uygun olmadığını biliyoruz. Çocuklar 21 metrekarelik aileleriyle kaldıkları konteynerlerde sağlıklı bir ders çalışma ortamıyla karşı karşıya. Çünkü bu alanlar hem mutfak ve yatak odası hem de çalışma alanı gibi kullanılmaya uygun mekanlar değil. Mülteci çocukların eğitime erişiminde ciddi bir problem var. Bu konuda daha odaklı, ayrı bir çalışma yapılması gerekiyor. Mülteci çocukların 2011’deki savaştan ve zorunlu göçten dolayı travmaları vardı. Bunun üstüne bir de deprem yaşadılar. Eğitime erişimleri ise daha önce de problemliydi.

Geçen hafta Adıyaman’da 5.3 ve 4.7 şiddetinde depremler meydana geldi. Pansiyonlarda kalan öğrencilerimizi ziyaret ettim ve çocukların çoğu, gece pansiyonlardan ayrılmak istediklerini, kendini güvende hissetmediklerini söyledi. 6 Şubat’ta yaşanan depremlerin yarattığı travmayı anlatamadılar. Onları bu süreçte yüksek binalara yerleştirmek çok yanlış.

Bakanlık depremden etkilenen öğretmenlere 5-6 defa tayin hakkı tanıdı. Adıyaman’a ise 1600 yeni öğretmen atandı. İlk kez gelen öğretmenler de bir travma ile karşılaştılar. Geldikleri şehir yıkılmış, kalacak yer problemi var, çalışacağı okula nasıl gidecek bu da büyük bir sorun. Konteynerlerde özel alan, mahremiyet sorunu var. Bu mekanların kış ile birlikte yaşam için uygun olmadığı tekrar ortaya çıktı. Altyapı sorunları hala tam anlamıyla çözülmedi. Gölbaşı’nda sivil toplum örgütleri prefabrik okullar kurdular. İlk zamanlarda bir çözümdü. Ama bizler artık yatay mimariye dayalı betonarme yapılar talep ediyoruz. Okulları ziyaret ettiğimizde öğretmen arkadaşlarımız en çok anlaşılacak ve dinlenilmek istediklerini söylediler. Bir bürokratin gitmesi ama hiyerarşi içerisinde değil... Hiyerarşik bir ortamda öğretmenler sorunu dile getirmek istemiyor. Travmasını kalabalık alanlarda dile getirmek istemeyebilir, güvenli bir alana ihtiyaç duyuyor. Kendiniz sağlıklı değilseniz iyi bir eğitim sunmanız mümkün değil. Oksijen maskesini önce öğretmenler takmalı ki öğrencilere sağlıklı bir eğitim sunabilsin...

"Konteyneri Su Basan Öğretmen Nasıl Verimli Olabilir ki?"

Öğretmen/ Hatay

Deprem sonrası çeşitli çalışmalar yapılmaya çalışıldı fakat çok gecikti. Özellikle kadın öğretmenler çok sıkıntı yaşadıklarını ifade ediyorlar. Öğretmenler 21 metrekarelik konteynerlerde özel alan ve hijyenden yoksun bir şekilde yaşamak zorunda kalıyor. Ses geçiren dar alanlar, su ve elektrik kesintisi gibi birçok problemle karşı karşıya kalıyorlar.

Elektriklerin kesilmesi ciddi bir güvenlik açığı, bu konuda birçok şikayet duyuyoruz. Aynı zamanda erkek öğretmenlerin de 21 metre karelik konteynerlerde 3-4 kişi kaldıkları bilgisini aldık. Temel ihtiyaçlarını karşılayamayan öğretmenler ne kadar verimli olacak? Konteyneri su bastı tüm gece uyumadım diyen öğretmenin öğrencilerle çalışması nasıl verimli olabilir ki... Bunlar büyük bir problem. Deprem bölgesine birçok yeni atanmış öğretmenler de var. Yine birçoğu genç. Fakat çok mutsuzlar. Öğretmen maaşları sebebiyle tek tesellileri kira ödemiyecek olmak. Aynı zamanda deprem sonrası öğretmenlere yönelik bir psikososyal destek mekanizması oluşturulmadı. Daha önceden de okulların rehberlik öğretmenleri tüm Türkiye’de öğretmene de hizmet verirdi bunun da günümüzde ne kadar verimli olduğu tartışılır.

Doç.Dr. Kemal İnal İle Söyleşi:

"ÇOCUKLUĞUN YIRTIŁAN HARİTASI"

Hazırlayan: Ezgi Orak

Kriz dönemlerinde çocukların ne yaşayacağı o ülkedeki çocukla ilgili sistemlerin ne kadar hak temelli çalıştığıyla ilgilidir. Bu nedenle 6 Şubat Depremlerinde çocukların eğitim hakkına erişimini tam olarak ortaya koyabilmek için deprem öncesinde ve hemen sonrasındaki eğitim sistemine daha yakından bakmak gerekiyor. Bu nedenle eğitim sosyolojisi, çocukluk sosyolojisi, medya okuryazarlığı, dil ve politika üzerine çalışmalar yürüten, çok sayıda ulusal ve uluslararası kitabı ve makalesi yayımlanan, eleştirel pedagoji dergisi "Alternatif Eğitim" dergisinin editörlüğünü yürüten Doç. Dr. Kemal İnal ile söyleştik.

Devletler, ekonomik tekeller ve neoliberal politikalar göz önüne alındığında eğitim hakkının erişilmesi en zor haklardan biri haline geldiği görülüyor. Bu bakımdan eleştirel pedagojik bir yaklaşımla değerlendirilirse öncelikle Türkiye’de eğitim sisteminin günümüz politikalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Dünyada genel olarak eğitim de diğer pek çok kurum gibi yapısal dönüşümlerden etkilendi. "Endüstri 4.0" paralelinde üretilen "Eğitim 4.0" çerçevesinde eğitim artık dijital platform ve medyada bir tür tüketilmesi gereken metalaşmış-rasyonel bilgi olarak daha çok "beceri" temelli olarak pazarlanıyor. Artık eğitimde "kamusal bilgi"den ziyade "piyasalaştırılmış beceriler" öne çıkıyor. Ve bu çerçevede eğitim, çeşitli sınav, rekabet ve performans süreçleri sonucunda bir tür "pratik beceri" olarak liderlik, takım çalışması, girişimcilik, inovasyon gibi havalı neoliberal kapitalist kavramlar çerçevesinde yeniden üretiliyor. Kısacası eğitim, kamusal hak olmaktan ziyade ekonomik sektör haline geldi. Ekonomi dilinin çeşitli

parametreleri (girişimcilik, verimlilik, maksimum fayda vb.) eğitimi adeta istila etti ve sömürgeleştirdi. İşte dijital teknolojiler, bilhassa yapay zekâ ile desteklenen teknik, alet ve teknolojilerle, hatta program ve yazılımlarla üretilen “Eğitim 4.0” çerçevesinde eğitimin giderek daha rasyonelleşip pedagojide verimliliği/kaliteyi artıracığı iddia edildi. Robotik, kodlama, yapay zekâ, artırılmış gerçeklik, ters-yüz edilmiş derslik gibi yeni teknik ve kavramlarla eğitim kamusalılıktan arındırılırken bireysel bir girişim, potansiyel ve verim konusu haline getirildi. Öyle olunca da sınavlar artık tüm pedagojik sistemin üzerine kurulduğu bir tür teknolojikleştirilmiş eğitimin kilometre taşı haline geldi. Öğretmen merkezli eğitimden öğrenci merkezli eğitime, oradan sınav merkezli eğitime, en son da dijital merkezli eğitime geçtik. “Uluslararası eğitim rejimi” de bazı araçlarla (PISA, büyük veri madenciliği, performans ölçümleri, projecilik vb.) eğitimi rasyonelleştirmek ve verimli kılmak adına bu dijitalleştirilmiş eğitimi bir çözüm olarak önerdi. Ancak gelinen süreçte, AKP’nin F@TİH Projesi’nde yapmaya çalışıp da başaramadığı bu teknolojikleştirilmiş eğitim atağı, okulların ve öğretim hayatının hiçbir sorununu (yoksulların nitelikli eğitime erişimi, altyapı ve materyal eksiklikleri, donanımlı öğretmen sorunu, demokratik okul yönetimi, öğrenci verimi, velinin sürece katılımı, sık değişen istikrarsız müfredatlar, içeriklerin aşırı muhafazakarlaştırılması, kademeler arası geçişlerde yaşanan sorunlar vb.) çözemedi. Aksine, artırılan din dersi sayısı, okullarda açılan mescitler, İmam-Hatip/İlahiyat Fakültesi kökenli okul yöneticileri, cinsiyetçilik, militarizm, homofobi, ırkçılık, ayrımcılık gibi pek çok sorun, okul çocuklarını olumsuz etkilemeye devam etti. Bu neoliberal kapitalist muhafazakarlaşma, kadına artan şiddetle ve kadının ataerkiye teslim edilmesiyle (İstanbul Sözleşmesi’nin kaldırılmasının nedeni budur) birlikte çocukları daha ataerkil bir sistemin içine çeken ve evden başlayıp okula, oradan sokak hayatı ve akran ilişkilerine değin yayılan bir anti-çocuk yaklaşımını da üretti.

Bugün “Türk Eğitim Sistemi”nde çocuk, eleştirel pedagogların nesneleştirilen çocuk, Freire’nin de “bankacı eğitim” dediği bir mantığa göre eğitiliyor. Okulda çocukların kendi inisiyatif, karar ve seçimlerine meydan veren “öznellik üretimi”ni sağlayacak diyalojik pedagoji imkanları olmadığı için sistem habire, derslikte rahat edemeyen, dikkatini toplayamayan, derse hazır olamayan, öğrenmekte güçlük çeken, kulağı sürekli zilde olan, okulda akran zorbalığı üreten bir eğitim ortamı yaratıyor. Eleştirel pedagog Ira Shor buna karşı “Güçlendiren Eğitim”i önerdi: Yukarıdan, merkezi, hiyerarşik ve hazır müfredat ve materyaller yerine, asıl hakikate dair yeni sorular sormak suretiyle, derslik içinde öğretmen ve öğrencilerin birlikte bilgiyi üreterek özneleşmeleri. Bu da tabii tüm müfredatın, ezilen öğrencilerin kendi kimlik, kültür, talep, eğilim, tarih, gelenek, yerellik, tat, çeşni, sorun ve inançları üzerine kurulmasını gerektiriyor. Oysa AKP, muhafazakâr-milliyetçi bir siyasi parti olarak, hegemonyasını sürdürebilmek için yukarıdan her tür baskı, şiddet ve performans biçimi olarak bilgiyi kendi uzmanlarına ürettirip öğretmenlerin sistem içerisinde bir tür teknik prosedürel biçimde (teknisyen olarak) eğitim aktarıcısı olmalarını dayatıyor. İktidar mekaniği bir baskı aygıtı olarak kendini yeniden üretirken eğitimi de ideolojik bir aygıt olarak tanımlamaya devam ediyor. Öyle olunca ezilen Türk, Kürt, yoksul, Suriyeli, farklı etnik kökenden, alternatif cinsiyetten, işçi kökenli, yoksul ve yoksun çocukların hayatlarını kurtarabilecek “demokratik bilgi”nin eğitim ortamlarında üretilerek ezilenlerin özgürleşmeleri engelleniyor. Günümüzde tüm bu politika ve pratikler sonucunda eğitim, ezilen çocuklar için “kamusal hak” olmaktan hızla çıkarılıp “bireysel çıkar” meselesine dönüştürüldü. Öyle olunca da eğitimde dayanışma yerini rekabete, grup çalışması yerini bireysel performansa, bilgi üretimi yerini malumat tüketimine bıraktı. Çocukların yaratıcılığında bolca söz eden yeni eğitim sistemleri, eğitimi piyasada üretilen her türlü eğitim paketiyle (hazır materyaller,

çözümler, bilgiler; bilhassa yapay zekâyla birlikte, öğretmenin sorduğu problemlerin çözümleri bir tıkla internette halledilmeye başlandı) pazarlamaya başlayarak yaratıcılığı bir tür teknolojikleştirilmiş bireysel mesele kertesine indirgedi. Zaten yaratıcılık derken de dijital teknoloji ve medya ortamında üretilen şeyler akla geliyor öncelikle; yoksa öğrencilerin kendi sosyal sorunlarına çözüm öneren öneriler değil. Eleştirel pedagoji, örneğin matematik öğretirken, yoksul ve yoksun çocuğun anne-babasının kötü çalışma koşullarının (düşük ücret, fazla mesai, zor işler, toplu taşımada geçen uzun saatler, meslek kaynaklı hastalıklar vb.) matematiksel problemleştirmeye nasıl dahil edilebileceğinin yaklaşımını geliştirerek eğitimi “sosyal konu”, “kamusal hak” ve “verimli yaklaşım” haline getirmeye çalışıyor.

Türkiye'nin özellikle 1980 sonrası eğitiminde nitelikçe düşüş yaşamasının bir nedeni de okulların, ezilenlerin hayatına değil de üst/orta sınıfların piyasa taleplerine seslenmesidir. O yüzden eğitimi, ezilen çocukların özgürleştirilmeleri yolunda eleştirel pedagojikleştirmeliyiz.

Bu politikalar neticesinde eğitim sisteminin, öğrenim alanlarının ve çocukların, inşa edilmeye çalışılan toplum-birey yapısında araçsallaştırılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Okul, artık geniş bir avlu; daha doğrusu okulun avlusu genişledi, tüm toplumu kapsamaya başladı. Ancak bazı kayıplar yaşayarak. Geçmişte öğretmen, okulda ve hayatta birincil etkiye sahip öğretici idi; şimdi ise kitle medyası (bilhassa sosyal medya), popüler kültür, yeraltı dünyası, yeni ekranlık öğretmenle rekabet etmeye başladı çocukları etkileme konusunda. Ancak devlet eğitim tekeli, piyasayla bir ölçüde paylaşırsa da hiç bir zaman bırakmadı, bırakmaz. Çünkü çocuk meselesi, devlet ve ideolojiler için asker devşirme, politik süreklilik, çıkarların korunması ve ekonomik rasyonalite adına çok önemli. Horkheimer ve Adorno, 1930'lardan itibaren, aydınlanmacı aklın giderek araçsallaştırılarak nasıl da sorumlu/eleştirel yurttaş yerine tüketici bireyin üretilmesi için insanların kitle toplumuna atomize edilerek yani parçalanarak sokulup etkisizleştirildiklerini anlattılar. Sonuçta birey, artık toplum için değil, kendisi için yaşamının bir özgürlük, verimlilik ve çıkar meselesi olduğunu düşünüp alabildiğine konformist bir mantık edindi. Eğitim ve okullar bu bağlamda, geçmişte “adam olmak”, “millete/halka faydalı olmak”tan çıkıp sınıf atlama, statü yükseltme ve kendini kurtarmaya doğru bir değişim-dönüşüm geçirdi. Türkiye’de o yüzden son birkaç on yıldır, niteliği bilerek düşük tutulan kamu okullarından paralı özel okullara kaçış başladı, bilhassa “şehirli seküler Türk aileler” için geçerli bu. Sözde “alternatif eğitim” taraftarları da paralı özel okullar kurarak bu süreci desteklediler. En kötüsü de nitelikli eğitime erişim meselesinin artık bir para, piyasa ve bireysel çıkar/performans konusu haline getirilirken kamusal eğitimin altını oyan bazı politikaların (örneğin dershane, kurs ve özel eğitim eliyle bir tür “telafi eğitimi” verildiğine inanılması) rasyonelleştirilmesi. Tüm bu süreçte çocuk, artık bilhassa histerik başarı delisi/takıntılı velisi (daha çok annesi) için bir tür proje, sermaye ve pazarlama konusu haline getirildi. Çocuğun bütün hayatını kaliteli eğitim almak adına araçsallaştıran velisinin akli ve mantığı, öğrenim yaşamını en ince ayrıntısına değin planlarken, hep sınav, rekabet, başarı, not, taltif, kariyer, diploma gibi kavramlar çerçevesinde görülen bir rasyonaliteye kaydı. Sonuçta karnenin “sağ” tarafında yer alan pozitif dersler (en başta da matematik-fen olmak üzere tüm dersler) asıl başarı değerlendirme menüsü haline gelirken karnenin “sol” tarafında yer alan “hal ve gidiş”e bakan olmadı. Yani “öğretim” (teaching) öne çıkarken “eğitim” (education, training) önemsenmemeye başladı. Çocuk, öğretim adına araçsallaştırılırken, asıl hayatın aktığı “hal ve gidiş” (iletişim, ilişki, diyalog, sosyallik ve öznellikler vb.) göz ardı edildi. Çünkü eğitim, artık “sosyal” değil “teknik” bir konu; bilginin

yerine becerilerin (daha çok da dijital becerilerin-robotik, kodlama, yazılım, yapay zekâ vb.) öne çıkarıldığı bu süreçte çocuktan bir “kamusal yurttaş” değil de “girişimci birey” olması isteniyor. Öğrencinin kendisini girişimci olarak üretebilmesi için ona özel, değerli ve parlak olduğu pohpohlanarak empoze ediliyor. Çocuğun nazını, gazını ve cazını çekmemek adına eğitim, eğlenceli bir iş, oyun, eksantrik bir hale getirilerek, hayatının bir tür kolaylaştırılmış biçime indirgenmesi söz konusu. O yüzden örneğin velilerin öğretmenler üzerinde etkisi çok arttı (bir ara MEB’in ALO 147 Şikâyet Hattı ile siyasal gözetim de kurulmuştu). Piyasa, veli ve devlet, öğretmeni belli bir çocukluk modeli konusunda çok sıkıştırdı. Ancak bu süreçte “çocuk hakları” yerine “çocuğumun hakları” adı altında öğretmene türlü nedenlerden dolayı veli şiddeti de arttı. Çocuğun derslik içinde disipline edilmesi daha da güçleşirken veli baskısı, siyasi iktidarın da desteğiyle, öğretmeni ve tüm eğitim sistemini “şımarık çocuk” merkezli bir hale getirmeye başladı. Çocuğun şımartılması aslında, çocuk hakları adına çocukluğun demokratik biçimlerde yeniden üretilmesinin en büyük engellerinden biri haline geldi. Çünkü kendi çocuğunu özel, ayrıcalıklı ve üstün gören velilerin öğretmenlerle sağlıklı ilişkiler kurabilmesi giderek güçleşti. Olan da çocuklara oldu: Düşük akademik başarı, yetersiz formasyon, yetersiz özgüven vb.

Türkiye; pandemi, depremler, ekonomik sorunlar gibi toplumsal açıdan çoklu ve sarsıcı etkileri olan kriz süreçlerinde eğitime hakkına erişimin korunmasına dair ne gibi strateji ve programlar ortaya koydu? Ya da koyabildi mi?

Önce pandemi ve sonrasında deprem iki büyük yıkım getirdi. İlkinde yüz yüze eğitim iptal edilerek çocuklar evlerine hapsedildi (evin hapishaneye dönüşmesi), ikincisinde çocuklar depremde öldüler ve evlerini/ailelerini kaybettiler (evin mezara dönüşmesi). Uzaktan eğitim gerçekten de çocuğa çok uzak kaldı. Burada eğitim iki bakımdan aksadı: İlki, ekran temelli eğitimin çocukların ihtiyacını karşılayamaması yani eğitilirken akranları arasında ve aynı mekânda sosyalleşme imkânı elde edemeyip evlerinde sıkıntıdan patlamaları. İkincisi de evde anne-baların (daha çok da annelerin) çocuklarını nasıl çekip çevireceklerini bilememeleri ve bu yönde onların formal eğitimlerine yardımcı olamamalarıdır. MEB, krize hazırlıklı olduğunu iddia edip dijital kanalını devreye soktu ama yoksul ve yoksun çocukların ne bilgisayarı vardı ne de elektriğe ve internete -düzenli- erişimleri. Böylece pandemi ve deprem, bir evrensel çocuk hakkı olarak parasız, kitlesel ve demokratik kamu eğitimine erişim imkanını ortada kaldırdı ve eşitsizliğin ve haksız rekabetin yeni bir aşamasını oluşturdu. Bu anlamda devletimiz pandemide eğitimde sınıfta kaldı. Eğitimin verimi, niteliği ve yönelimi daha da düştü. Okula gidemeyen çocuklara zamanla hibrit adı altında bir karma program önerildi veya okula geldiklerinde iki ayrı gruba bölündüler ama olan oldu ve okul avlusu daraldı. Ev de bir okul rolü oynayamadı. Depremde ise çocuklar bir yandan ev ve ailelerini kaybederlerken öte yandan devlet adına ismi belirsiz tarikatlara teslim edildiler. Ancak en kötüsü de ekonomik kriz ve sorunlarla birlikte çocukların başta beslenme, tatil, dinlenme, evde kendine ait oda olmak üzere birçok imkândan mahrum kalmasıdır. Daha önce okullarda verilen ücretsiz süt ve incir de kaldırıldı ama yerine bir öğün sıcak yemek konulamadı çünkü ekonomik kriz hükümetimizi de vurmuştu (ama huzur hakkı adı altında yüksek bürokratlara verilen 5-6 maaşta bir aksaklık yaşanmadı).

Peki bu gibi kriz dönemlerinde çocukların eğitim hakkına erişimlerinin korunamamasının etkileri, örneğin son olarak yaşadığımız 6 Şubat tarihli deprem sürecinin ardından kısa vadede nasıl açığa çıktı? *Uzun vadede ne gibi kayıplara yol açacak?

Kısa vadede gördüğüm şey, nitelikli kamusal eğitime erişemeyen milyonlarca yoksul ve yoksun çocuk. Devlet okullarında bırakın nitelikli eğitim vermeyi, okul binaları bile depreme dayanıksız. Çocukların ciddi bir güvenlik ve yaşam hakkı sorunu var. O yüzden boşaltılıp sözde güçlendirilecek/güçlendirilen birçok okul binası söz konusu (Örneğin bizim mahallede Eryaman Lisesi çoktan boşaltıldı depreme dayanıksız diye... Oysa bu okulun inşa tarihi belki 20 yıl). Ancak Eryaman'da bir sürü özel okul açıldı. MEB'e göre özel okullar, devletin sırtındaki eğitim yükünü alıyor veya hafifletiyor. Köy çocukları ise hala taşınmalı eğitim sorununu yaşıyorlar. Son yıllarda neredeyse on bin köy okulu kapatıldı. Çoğu köy, öğretmen sorunu yaşarken aynı zamanda atanamayan yüzbinlerce öğretmen sorununu da yaşadık. 200'den fazla üniversite her sene on binlerce diplomalı işsiz mezun veriyor. Bunların bir kısmı da öğretmenlik formasyonu alan mezunlar. Eğitim ve okullar artık iş bulmanın garantisi değil. O yüzden yarış kızıştı, çok az sayıdaki nitelikli okullara girebilmek için eğitim sınav kazanmaya indirildi. Öğretmenlerden velilerin isteği de çocuklarına sadece sınav için bilgi öğretmek olmaya başladı. Bütün bunların ardında neoliberal kapitalizmin yarattığı kriz var. Sonuçlar malum: Enflasyon, işsizlik, geçim sıkıntısı vb. Kriz, gençleri ülkeden kaçıp Batı'da hayat kurtarmaya itiyor. Batılı ülkelerde hem kaliteli eğitim hem de konforlu yaşam elde edecekleri beklentisi yüksek. Yani Türkiye'de genç kuşak için yaşam artık bir belirsizlik ve eziyete dönüştü.

Çocuk/genç haklarını geliştirecek program ve pratikler de (örneğin medya okuryazarlığı, yoksunluğu telafi edecek okulda ücretsiz bir öğün sıcak yemek, çocuğun demokratik hayata katılımı vb.) maalesef yok. Bu gidişle çocuk/genç sağlığı olumsuz etkilenecek, sosyalleşme alanları azalacak veya metalaşacak, ebeveynin çocuğu bir sermaye, yatırım ve sınıf atlama konusu olarak araçsallaştırması artacaktır. Çocuk hakları yaldızlı bir söylem haline geldi ama o da bazı CHP belediyelerindeki yetersiz çocuk birimlerinde bir parça iyileştirilmeye çalışılıyor ancak çok yetersiz. Başta Kürt, Suriyeli, Roman çocukları olmak üzere ezilen işçi, köylü ve işsiz aile çocuklarının yokluk, yoksunluk ve yoksulluk halleri bu ağır kriz döneminde giderek dayanılmaz hale gelecektir. Ne iş hayatında ne de okullarda görünmeyen yüz binlerce çocuk var ve ihtimaldir ki bunlar tarikatların ellerindeki çocuklar. Karma eğitim sorgulanırken kamusal eğitimin cinsiyetçi temelde yeniden üretilmesi söz konusu. Uyuşturucu okul önlerinde rahatça satılıyor. Siber zorbalık çocuklar için artmaya başladı. Dijital teknolojinin eğitimdeki kapasite, performans ve verim artışını sağladığını iddia edenler madalyonun diğer yüzüne bakmıyorlar. O yüzünde de biz çocukluğun yırtılan haritasını görüyoruz.

KAYNAKÇA

1-Gencer, E. G., Korlu, Ö., Kesbiç, K., Akay S. S., Kotan, H. ve Arık, B.M. (2023). Eğitim izleme raporu 2023. *Eğitim Reformu Girişimi*.

<https://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2023/11/EgitimIzlemeRaporu2023.pdf>

2-Eğitim-Sen, 2022-2023 Eğitim Öğretim Yılı Sonunda Eğitimin Durumu.

Ekim,2023. <https://egitimsen.org.tr/2022-2023-egitim-ogretim-yili-sonunda-egitimin-durumu/>

3-İletişim Başkanlığı (11 Kasım 2023). Eğitimin devam edeceğine ilişkin açıklama. Kasım, 2023).

<https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/bakan-ozer-24-nisanda-81-ilde-merkez-ve-ilcelerin-tam>

[aminda-egitim-ogretim-devam-edecek/2871994](https://www.romanigodi.org/subat-2023-depremleri-saha-ziyaret-raporu-yayinda/)

4-Kırkayak Kùltür, "Okumuşluk Ele Geçmez." Türkiye'deki Dom ve Abdal Çocukların Eğitim Durumu: Gaziantep ve Şanlıurfa Örnekleri, sayfa 47)

[https://romanigodi.org/subat-2023-depremleri-saha-ziyaret-raporu-yayinda/](https://www.romanigodi.org/subat-2023-depremleri-saha-ziyaret-raporu-yayinda/)

5- Malatya'da üst üste iki deprem: AFAD ve Kandilli merkezleri farklı açıkladı

<https://www.gazeteduvar.com.tr/malatyada-ust-uste-iki-deprem-afad-ve-kandilli-merkezleri-farkli-acikladi-haber-1648752>

6-MEB (2023d). 6 Şubat depremi sonrası eğitim-öğretim ile ilgili alınan kararlar: 6 Şubat - 24 Nisan 2023.6-

7-MEB (2023, 9 Şubat). Deprem bölgesindeki illerde öğrenciler için ikinci dönemde devam koşulu aranmayacak. Ekim 2023,

<https://www.meb.gov.tr/deprem-bolgesindeki-illerde-ogrenciler-icin-ikinci-donemde-devam-koşulu-aranmayacak/haber/28991/tr>

8-TRT HABER (2023, 23 Kasım). Deprem bölgesindeki 7 kentte 728 konteyner sınıfta geleceğe hazırlanıyorlar. Kasım 2023,

<https://www.trthaber.com/haber/egitim/deprem-bolgesindeki-7-kentte-728-konteyner-sinifta-gelecege-hazirlaniyorlar-815129.html>

Hazırlayanlar: Ezgi Koman - Ezgi Orak

*Bültende kullanılan çocuk resimleri FİSA Çocuk Hakları Merkezi'nin Adıyaman Psikososyal Destek Merkezi Çalışmalarına katılan bazı çocuklara aittir. Kendilerine teşekkür ediyoruz.

"Bu Bülten, Sivil Toplum için Destek Vakfı ve Turkey Mozaik Foundation işbirliğiyle hayata geçirilen Yerel Güçlenmeye Destek Fonu desteğiyle hazırlanmıştır. İçeriğinden yalnızca FİSA Çocuk Hakları Merkezi sorumlu olup, herhangi bir şekilde destekçi kurumların görüşlerini yansıtmamaktadır."

